

УДК [94:329]:001.8(477.74)

Г. І. Гончарук

**НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ У ДИСЕРТАЦІЙНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ ОДЕСИТІВ**

Гончарук Григорій Іванович, д. і. н., професор, завідувач кафедри історії та етнографії України, e-mail: gonchar.rygor@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про дисертаційні дослідження про першу опозиційну комуністичному режиму громадсько-політичну організацію (з вересня 1989), а з лютого 1993 року — політичну партію Народний Рух України. Саме зі створенням і діяльністю НРУ історики пов'язують розвиток потужного руху за незалежність України. В країні нараховуються 13 дисертаційних праць, присвячених минулому політичній структурі. З них дві кандидатські і одна докторська в Києві, по одній кандидатській дисертації в Ужгороді та Чернівцях. Найзначніший інтерес до історії НРУ проявили дослідники в Одесі. Тут на кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету підготовлено дев'ять кандидатських дисертацій. Незайве сказати, що тут підготовлено чотири монографії та проведено 10 всеукраїнських наукових конференцій, у випускаючому на кафедрі фаховому науковому збірнику «Інтелігенція і влада», серії Історія в 40 випусках опубліковано понад 40 статей саме про НРУ. Колектив кафедри має намір продовжити дослідження історії Руху.

Ключові слова: *Народний Рух України, дисертації, одеські дослідники.*

Г. И. Гончарук

НАРОДНЫЙ РУХ УКРАИНЫ В ДИССЕРТАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ОДЕССИТОВ

Гончарук Григорий Иванович, д. и. н., профессор, заведующий кафедрой истории и этнографии Украины, e-mail: gonchar.rygor@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет о диссертационных исследованиях первой оппозиционной коммунистическому режиму общественно-политической организации (по сентябрь 1989), а с февраля 1993 года — политической партии Народный Рух Украины. Именно с созданием и деятельностью НРУ историки связывают развитие мощного движения за независимость Украины. В стране насчитываются 13 диссертационных работ, посвященных прошлому политической структуры. Из них две кандидатские и одна докторская в Киеве, по одной кандидатской диссертации в Ужгороде и Черновцах. Значительный интерес к истории НРУ проявили исследователи в Одессе. Здесь на кафедре истории и этнографии Украины Одесского национального политехнического университета подготовлено девять кандидатских диссертаций. Нелишне сказать, что здесь подготовлено четыре монографии и проведено 10 всеукраинских научных конференций, в выпускающемся на кафедре научном сборнике «Интеллигенция и власть», серии История в 40 выпусках опубликовано более 40 статей именно о НРУ. Коллектив кафедры намерен продолжить исследования истории движения.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, диссертации, одесские исследователи.

G. I. Goncharuk

PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN DISSERTATION RESEARCHES OF ODESA

Goncharuk Grigory Ivanovich, Doctor of History, Professor, Head of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: gonchar.rygor@gmail.com

Odesa National Polytechnic University
Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, Ukraine

ANNOTATION

The article deals with the dissertation research since September 1989 of the first opposition communist regime of the public-political organization, and since February 1993 — the political party People's Movement of Ukraine. It is with the creation and activities of the NRU that historians have linked the development of a powerful movement for Ukraine's independence. There are 13 dissertations in the country on the past political structure. Of these, two PhD and one PhD in Kiev, one PhD thesis in Uzhgorod and Chernivtsi. Researchers in Odesa have shown the greatest interest in the history of the NRU. Nine PhD theses have been prepared here at the Department of History and Ethnography of Ukraine of Odesa National Polytechnic University. It is fair to say that four monographs have been prepared here and 10 nationwide scientific conferences have been held. More than 40 articles about the NRU have been published in the issue of the History Series in 40 issues at the department of the professional scientific collection «Intelligence and Power». The staff of the department intends to continue the study of the history of the Movement.

Key words: *People's Movement of Ukraine, dissertations, Odesa researchers.*

Дослідженням історії та діяльності громадсько-політичної організації Народних Рух України, що виникла у вересні 1989 року, приділялось увага передусім у дисертаціях. Всього таких дисертацій в Україні 13. Чотири з них захищені С. В. Бондаренком в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича [1], О. З. Бураковським в НАН України, в Інституті політичних і етнографічних досліджень у Києві [2]. Докторську дисертацію про громадянсько-політичну та державотворчу діяльність В'ячеслава Чорновола захистив В. Ф. Деревінський у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова в Києві [3], В. В. Піпашем в Ужгородському наці-

ональному університеті [4], М. Г. Тиським в НАН України в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича в Києві [5].

А розпочнемо з дослідження, що присвячено, так би мовити, предтечі НРУ Гельсінському руху в Україні. Ця дисертація написана і захищена в Одесі І. Б. Кривдіною і називається «Гельсінський Рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 — початок 90-х років)» [5]. Відмічаючи членів Гельсінського руху, авторка стверджує: «Члени УГС були серед засновників Народного Руху України, що протягом двох перших років свого існування зробив в своєму розвитку великий крок до усвідомлення необхідності побудування незалежної Української держави, в якій повністю дотримувались би права людини та нації» [6, с. 11].

Як попередня дисертація, так і праця Ю. В. Діденко виконана на кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Вона називається «Народний Рух України у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.)», а була захищена в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили в Миколаєві [6]. Серед шести висновків, що узагальнюють результати дослідження, маємо такі: «...створення Руху сталося у важливий історичний момент, коли були сформовані об'єктивні умови для виникнення НРУ в надрах тоталітарної системи. Гостра загальна криза радянської влади дала поштовх для створення опозиційної організації під назвою Народний Рух України за перебудову» [7, с. 12].

В Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова Н. М. Кіндрачук захистила дисертацію «Боротьба Народного Руху України за незалежність України: 1989–1991 рр.» [8]. У цьому вузі захистила дисертацію М. С. Кучерук. Тема її дослідження «Роль Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002–2009 рр.)» [9]. Дисертація зокрема супроводжує: «Народний Рух України з 2001 року працював у команді В. Ющенка як єдиний кандидат від опозиції, Народний Рух реалізував програму В. Чорновола, який за життя неодноразово наголошував на необхідності об'єднання опозиції. Проте, в результаті суперечок, що виникли всередині «помаранчевої» коаліції, НРУ розірвав відносини із В. Ющенком і ввійшов до БЮТ» [9, с. 10].

В Одеському національному політехнічному університеті підготовлена кандидатська дисертація О. В. Мардаренко «Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.)» [10], а захищена в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова. Дослідниця наголошує: «Незважаючи на вагомі досягнення у стосунках між Україною і Росією, що підтверджується підписанням Базового договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство», існує багато невід’ємних питань. Рух окреслив коло цих питань: встановлення Росією свого контролю над українською політикою за рахунок використання енергозалежності України; тиск з боку Росії у різних сферах економічного життя та використання економічних важелів у домаганні кадрових змін в українській владі; небезпечна для цілісності України ідея федералізації, яка підігривається з Москви, що згодом дасть Росії можливість поглинути Україну частинами; намагання Росії втягнути Україну до економічного та військово-політичного союзу, що заважає Україні рухатися у європейському напрямку. Ці питання лишаються на порядку денному українсько-російських взаємовідносин і від їх вирішення залежить подальший економічний і політичний розвиток України» [10, с. 16–17].

Кандидатську дисертацію «Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньо-партійної кризи (1997–2002)» [10] теж написав і захистив у вищеназваних закладах О. С. Овсієнко. Він пише: «З’ясовано, що внаслідок «розколу» на дві партії, які значний період часу протистояли одна одній, вплив Руху на процеси в країні послабився як на вищому, так і на місцевому рівнях, що вплинуло на реалізацію його ініціатив та планів. «Розкол» партії, яка уособлювала лідерів націонал-демократичних сил України, мав негативні наслідки для подальшої діяльності політичних організацій цього табору» [11, с. 13].

Національні питання в документах і діяльності Руху були предметом досліджень О. А. Шановської. Вона написала дисертацію на згаданій кафедрі «Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення в процес держвоутворення (1989–1996)» [12]. Захистила цей труд в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова. Серед низки висновків зокрема тут сказано: рухівська програма з національного питання — це багаторічний процес

пошуків оптимального варіанту формування міжнародних стосунків з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей становища національностей в Україні. Від крайньоправих, націоналістичних тенденцій до пропозицій федеративного устрою України через різні центристські погляди — такий широкий спектр пропозицій обговорювався у різні часи на рухівських форумах. Відомий факт наявності крила в Русі, що тяжів до радикальних рішень у національному питанні. Після проголошення Руху як партії частина рухівців поповнила націонал-радикальні утворення: ОУН, Українську національну асамблею, політичні об'єднання «Державна самостійність України» та УНСО. Разом з відстоюванням ідей національної самоповаги і права титульної нації як природного прагнення українського народу Рух засуджував спекулювання гаслами українського націоналізму, пропаганду під цим виглядом національної нетерпимості та силових методів досягнення своїх цілей. У розумінні української національної ідеї як форми державного самоусвідомлення народу регіональні лідери НРУ випередили представників його центральних структур. Різні уявлення про форму державного устрою та визначення української нації призвели після II з'їзду НРУ до часткових розколів в ряді місцевих організацій» [12, с. 15].

Серед різноманітної рухівської тематики одесити цікавляться історією та діяльністю регіональних організацій. О. П. Шипотілова підготувала на згаданій кафедрі та захистила в названому університеті кандидатську дисертацію «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1996)» [12]. Дисертантка робить обґрунтовані висновки. Серед них такий: «Процес перетворення Миколаївської крайової організації НРУ у партію дав можливість участі у виборах. Вже на початку 1993 р. держава знаходилась у стані глибокої кризи. Щоб створити дієву протигагу представникам Комуністичної партії, миколаївські рухівці утворили антикомуністичний блок — об'єднання «Демократичного центру». До виборчої коаліції демократичних сил Миколаївщини увійшли представники 14 організацій, партій, союзів, спілок, клубів. У передвиборчій агітації напередодні парламентських виборів 1994 р. Миколаївська крайова організація НРУ займала позицію консолідуючої сили усіх демократичних платформ області. Однак

на цих виборах 1994 р. Миколаївський Рух не досяг поставленої мети. Однією з головних причин стало те, що представники Миколаївської крайової організації НРУ приділили недостатньо уваги пропаганді власних програмних положень, натомість робили акцент на недоліках політичних опонентів. Це стало продовженням курсу «боротьби проти системи», який призвів до здобуття незалежності у 1991 р. Проте у нових умовах така тактика виявилася вже малоефективною. Тому на Миколаївщині з 16 кандидатів у народні депутати від блоку демократичних сил, висунутих по 11 мажоритарних округах, жоден не отримав достатньої підтримки виборців».

Дисертанка робить обґрунтовані висновки. Під час боротьби за прийняття Конституції України Миколаївська крайова організація НРУ створила Громадський комітет підтримки. Рухівці використовували різноманітні форми роботи: проведення зібрань з громадськістю; круглі столи; виступи на телебаченні й радіо; організація пікетів та мітингів; кампанія збору підписів під петиціями на підтримку Конституції (проект Конституційної комісії); конференції; диспути для роз'яснення політичного, правового, соціального та інших аспектів нової Конституції; організація публікацій в пресі з метою критики позицій та дій лівих сил, які протистояли прийняттю нової Конституції; збір підписів під петицією щодо заборони діяльності КПУ [13, с. 16].

Зрозуміло, що одеські дослідники не могли не звернути увагу на одного з головних засновників НРУ, батька Руху І. Ф. Драча. За 19 днів до відходу видатного поета у вічність І. В. Яковлев захистив дисертацію «Громадсько-політична діяльність Івана Драча», яка написана на нашій кафедрі, а захищена на спеціалізованій вченій раді у Чорноморському державному університеті ім. Петра Могили у Миколаєві. Після успішного захисту на засіданні ради поздоровили Івана Федоровича з тим, що його діяльність — черговий предмет досліджень. Він до сліз був вражений. Четвертим висновком своєї праці І. В. Яковлева такий: «Встановлено, що головним внеском Івана Федоровича за його політичного життя є створення Народного Руху України. Ця організація з ним на чолі змогла здобути омріяну незалежність України. І. Ф. Драч прагнув незалежної політичної позиції, сповідував ідею подолання беззаконня сталінських часів, відстоював національну гідність та

національну думку, виступав за оборону людських, національних прав і народну самобутність. Він ще у 1989 р. теоретично обґрунтував необхідність і закономірність входження України до сім'ї європейських народів. Іван Драч як секретар правління київського СПУ відкрив та став ведучим загальних зборів письменників, на яких схвалено проект Програми НРУ, що ніс у собі засади розбудови демократичного суспільства з урахуванням внутрішньої і зовнішньої ситуації, безкровного досягнення суверенітету республіки. 24 березня 1989 р. на круглому столі, ініційованому Л. Кравчуком, він виступив із заявою, що справа Руху активізувалася, чим показав свій відвертий протест проти дій радянської номенклатури в Україні» [14, с. 15–16].

Отже, в минулому діяльності Народному Руху України приділяють значну увагу вітчизняні історики. В межах країни підготовлено і захищено 12 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук і одна доктора історичних наук. Цікава географія досліджень. У Києві захищено три дисертації, з них одна докторська, по одній дисертації в Чернівцях і Ужгороді. Окремо слід сказати про дослідників Одеси. На кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету підготовлено й успішно захищено в інших вузах вісім кандидатських дисертацій.

Слід додати, що на нашій кафедрі видано чотири монографії, присвячені історії НРУ, а в науковому фаховому збірнику «Інтелегентність і влада» серії Історія, який індексується міжнародними наукометричними базами, що випускається кафедрою, в 40 випусках опубліковано понад 40 статей вчених різних міст України. Більше того, колектив кафедри організував 10 всеукраїнських наукових конференцій «Народний Рух України: місце в історії та політиці». Остання відбулась 9 вересня 2019 року і була присвячена 30-річчю НРУ. У планах кафедри передбачені заходи з поглиблення досліджень рухівської тематики.

Джерела та література

1. Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Васильович Бондаренко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.

2. Бураковський О. З. Історія Ради національностей Народного Руху України, 1989–1993 рр. Політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Олександр Залманович Бураковський; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 20 с.
3. Деревінський В. Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Василь Федорович Деревінський; Київський нац. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2013. — 34 с.
4. Піпаш В. В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Володимир Васильович Піпаш; Ужгородський нац. ун-т. — Ужгород, 2009. — 20 с.
5. Тиский М. Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80–90-х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайло Григорович Тиский; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Л., 2005. — 20 с.
6. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 — початок 90-х років): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Інна Борисівна Кривдіна; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2001. — 19 с.
7. Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Володимирович Діденко; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2009. — 19 с.
8. Кіндрачук Н. М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: 1989–1991 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Мирославівна Кіндрачук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2010. — 16 с.
9. Кучерук М. С. Роль Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Сергіївна Кучерук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2013. — 15 с.
10. Мардаренко О. В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Вікторівна Мардаренко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 19 с.
11. Овсієнко С. Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Станіслав Леонідович Овсієнко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — 18 с.
12. Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01

- / Олена Андріївна Шановська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 208 с.
13. Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Павлівна Шипотілова; Миколаївськ. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2013. — 20 с.
 14. Яковлев І. В. Громадсько-політична діяльність Івана Драча: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Ігор Васильович Яковлев; Миколаївськ. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2018. — 20 с.

Надійшла до редакції 01.10.2019 р.

УДК 058.237(477).004.68 «1985/1991»

В. М. Даниленко

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ В ПЕРЕБУДОВЧИХ ПРОЦЕСАХ (1985–1991 рр.)

Даниленко Віктор Михайлович, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, e-mail: viddil@email.ua

АНОТАЦІЯ

Розглядається роль інтелігенції України в перебудовчих процесах УРСР (1985–1991 рр.). Акцентується увага на зміні її соціального становища, участі у відродженні національного духовно-культурного життя. На конкретних прикладах діяльності письменника Олесь Гончара й історика Михайла Брайчевського ілюструються глибинні незворотні зміни в соціально-культурному повсякденні українців, аргументується перетворення інтелігенції України в основну рушійну силу суспільного прогресу.

Ключові слова: *інтелігенція, перебудова, національно-культурне відродження, Олесь Гончар, Михайло Брайчевський.*